

Ulaş BİNGÖL*

POSTMODERNİZM VE GELENEK

Öz: Modernite, geçmişe ait olan ve akıl ile bağdaşmayan her şeyi yıkmaya çalışır. Gelenek ise geçmiş ile sıkı bağları çağrıştıran bir kavram olarak modernitenin baş düşmanı kabul edilir. Modern düşünürlere göre gelenek kişinin aklını özgür bir şekilde kullanmasına engel olur. Gelenek, bireyin davranışlarını ve düşüncelerini ondan bağımsız olarak biçimlendirdiğinden özgür iradeyi ve akıllı bir kenara iter. Modern zihin, aklın egemen olduğu bir dünya düzeni kurmak için geleneğin ortadan kaldırılmasını savunur. Bu yüzden modern sanatta, modern felsefede, modern edebiyatta, modern eğitimde geleneğin izlerinin silik olduğu göze çarpar. Buna karşın postmodernizm, gelenek ile yeni bağların kurulmasını savunur. Modern iddiaların zamanla iflas etmesi, insanın kendi özüne yabancılaşması ve yalnızlaşması, modern sanat ve edebiyatta tıkanmanın yaşanması postmodernistleri arayışa sürükler. Postmodern söylemde, gelenek, modernitenin tıkandığı yerde faydalanılan eşsiz bir kaynak olarak değerlendirilir. Bireyin modern zamanlarda kaybettiği değerlere nostalji duygusu ile yaklaşan postmodernistler, değişik yollardan gelenekten yararlanmaya çalışırlar. Onlara göre modernitenin insanı, sanatı, edebiyatı, felsefeyi tek tipleştirmesinin üstesinden çok seslilikle gelinebilir. Eşsiz bir kaynak olan geleneğin yeniden yorumlanması söz konusu çok sesliliğin elde edilmesine hizmet eder. Bu çalışmanın amacı, postmodernizm ve gelenek arasında ne tür bir ilişkinin olduğunu incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Gelenek, Modernite, Postmodernizm, Çok Seslilik, Çok Kültürlülük

POSTMODERNISM AND TRADITION

Abstract: Modernity tries to break down everything which it is related to past and irrational. Tradition is accepted that it is chief enemy of modernity as a concept of evoking past. According to modern thinkers, tradition prevent to person who wants to use the mind. Besides, it ignores free will and the mind because it shows person the way how he or she treats and thinks. Modern thought defends to abolish tradition so as to found a new world in which the mind dominates everything. Postmodernists have looked for innovations due to failing modern paradigms, alienation and isolation, congesting art and literature. Tradition is interpreted as a being benefited unique source which it is used to exceed modernity difficulties in postmodern discourse. Postmodernists, who approach values that people lost in modern times with sense of nostalgia, use try to use tradition from all directions. According to postmodernists, it can be overcome modernity that it makes everything monotype such as art, literature, philosophy through polyphony. To interpret tradition which is an unique source can be served to obtain polyphony. The aim of this paper is to investigate what kind of relationship is between postmodernism and tradition.

Keywords: Tradition, Modernity, Postmodernism, Polyphony, Multiculturalism.

* Dr., Dicle Üniversitesi, Eğitim Fakültesi; Diyarbakır/TÜRKİYE; ulasedebiyat@gmail.com.

Giriş

Modernite ile postmodernizmin geleneğe yaklaşım biçimleri, ikisi arasındaki temel ayrımları göstermesi bakımından önemlidir. Modernite teorisinin temellerinin atıldığı aydınlanmadan bu yana modern düşünürler, geleneğe karşı bir tavır takınmaktadır. Aydınlanmacı dünya görüşünün geleneği yok sayıcı tutumu, zaman zaman bazı düşünürler tarafından ciddi bir biçimde eleştirilmiştir. Mesela Alman felsefeci Hans-Georg Gadamer, “aydınlanmanın temel önyargısı, bizatihi önyargıya karşı önyargıdır” (2009: 11) diyerek aydınlanmanın geleneğe yaklaşımını sakıncalı bulur. Aydınlanmanın geleneğin gücünü reddetmesinin sebebi, akılı aşan bir gücün varlığını kabul etmemesidir. Devrimsel hüviyete sahip olan modernite, önyargı temelli hareket eden geleneği aşmayı prensip edinir, içinde tarihsel değişimleri barındıran ve muhafaza eden yapıları akıl dışı görür. Önyargı ile örülmüş olan, aklın süzgecinden geçmeye uygun değildir. Oysa gelenek, modernlerin düşündüğü gibi her yönüyle akıl dışı değildir. Geleneğin muhafaza etme yönü ile akıl dışına çıktığını iddia eden modern düşünürlere göre muhafaza edilmeye çalışılan şey değişime direnir, değişime direnen şey ise akılla bağdaşmaz. Ancak yeni olan, tasarlanabilen akıl ile uyum içerisinde olur. Gadamer’in de itiraz ettiği nokta burasıdır. Onun düşüncesine göre gelenek muhafaza etme yönüyle tam da aklın bir edimi olduğunu gösterir. Gelenekte akıl ile bağdaşmayan unsurlar olsa bile yüzyıllarca insanların benimsedikleri davranışların hepsinin akıl dışı olduğunu söylemek büyük bir yanılıdır. Konuya bu açıdan yaklaşan Gadamer, yorum yapılırken gelenekten yola çıkmanın akıl dışılık anlamına geleceğini öne sürerek aydınlanmacı yorumculuğa karşı gelir. Ona göre “geleneğe konuşlandırılmış olmak bilginin özgürlüğünü kısıtlamaz, tersine onu mümkün kılar” (2009: 139). Böylece aydınlanmacı aklın geleneği yok sayıcı tutumu, kendi söylemleri ile çürütülür.

XVII. yüzyılın sonlarından XIX. yüzyılın sonlarına kadar Avrupa’da geleneğe olumlu bir yorum getiren düşünürle rastlamak zordur. XIX. yüzyılın sonlarında gerek hermeneutik alanında yaşanan gelişmeler gerek ilerlemeci tarih anlayışının sorgulanması, geçmişin ve doğal olarak geleneğin gündeme gelmesini sağlar. Postmodernizm söz konusu gelişmelerden etkilenerek geçmiş ve gelenek ile modern dışı bağlar kurma yoluna gider. Postmodernizmin geleneğe yaklaşımının anlaşılması, modernitenin geleneğe yaklaşımının anlaşılmasına bağlıdır. Konuya geçmeden önce gelenek kavramının ne anlama geldiğine değinmekte fayda vardır.

Gelenek Nedir?

TDK’nin *Türkçe Sözlüğü*’nde gelenek kelimesi “bir toplumda, bir toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen, yaptırım gücü olan kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar, an’ane.” şeklinde anlamlandırılır (TDK, 2005: 741). Gelenek, Osmanlı Türkçesinde *an’ane* ifadesine karşılık gelir. *Kamus-ı Türkî*’de an’anenin iki anlamı verilir: “1. Hadîs-i şerif ve sâir nakliyâtın an-fülânin an-fülânin diyerek isnadı, rivayetin teselsülü, 2. Bir havâdisin nereden gelip kimler tarafından nakl olduğunu etrafiyle arayıp tahkik etme” (Şemsettin Sami, 2010: 58). Orhan Hançerlioğlu ise *Toplumbilim Sözlüğü*’nde geleneğin Osmanlıcasını *an’ane* kelimesi ile karşılar ve geleneği şöyle açıklar: “Geçmişten

gelerek bir toplumun üyelerini birbirine bağlayan kökleşmiş alışkanlıklar” (2007: 150). Türkçedeki birçok çalışmada aşağı yukarı geleneğe benzer anlamlar verilmiştir.

Batı dillerinde gelenek ifadesinin karşılığı, İngilizce ve Fransızcada *tradition*, Almancada *ueberliefern* kelimesidir. Kültür eleştirmeni Raymond Williams, *tradition* kelimesinin modern anlamıyla güç anlaşıldığından söz ettikten sonra *tradition*’ın Latince *vermek, teslim etmek* anlamındaki *tradere* sözcüğünden türediğini belirtir. *Tradition* kelimesinin *teslim, bilgiyi aktarma, bir öğretiyi devralma* gibi anlamları vardır. Günümüzde İngilizcede genel bir aktarma sürecinin tanımı olarak varlığını sürdürmektedir (2012: 387). Gordon Marshall ise *Sosyoloji Sözlüğü*’nde, geleneği “belirli davranışsal norm ve değerleri benimseyip aşıl原因an, gerçek ya da hayâli bir geçmişle süreklilik gösteren ve genellikle yaygın biçimde benimsenen ritüeller ya da başka sembolik davranış biçimleriyle ilişkili toplumsal pratikler kümesi” olarak tanımlar (2014: 258). Batı dillerinde yapılan çoğu çalışmada geleneğin anlamlandırılması, Türkçedeki gelenek anlamlandırmaları ile benzerlik gösterir. Gerek yabancı dilde yazılmış kaynaklarda gerek Türkçe yazılmış kaynaklarda geçmişten devralınan değer, alışkanlık, davranış, örf ve inanış gibi ifadeler ile geleneğin anlamsal çerçevesi çizilir.

Dünyanın her yerinde insanlar, geçmişten devraldıkları değerler, alışkanlıklar, davranış biçimleri, inançlar, yaşama şekilleri olmadan bir araya gelip bir toplum görüntüsü veremezler. Toplum denilen sistem; alışkanlıkları, dilleri, inançları, adetleri, sanat ve edebiyatı aynı olan insanlar kümesidir. Gelenekler insanların birbirlerine tutunmasını sağlayan tutkal görevini görür. En radikal devrimleri gerçekleştiren komünist toplumlarda bile geleneğin bütünüyle bir kenara atıl[a]madığı görülür. Geleneğin bu denli güçlü bir yapıya sahip olmasında toplumsal işlevinin etkili olduğu söylenebilir. Nitekim gelenek tanımlanırken çoğu kişi onun toplumsal işlevine vurgu yaparak insanları bir arada tutma, davranışları biçimlendirme, alışkanlıkları oluşturma yönüne dikkat çeker.

Geçmişten devralınan yaşam biçimlerinin hangi tarihten itibaren gelenek çatısı altında değerlendirileceği veya bugün ortaya çıkan yaşama biçimlerinin gelecekte gelenek olup olmayacağı tartışmaya açıktır. Genellikle gelenek denilen şey uzak geçmişten gelen alışkanlıklar için kullanılır. Oysa bugün geleneksel olarak kabul gören birçok davranışın uzak geçmişte değil de yakın geçmişte ortaya çıktığı görülür. Mesela Türk toplumunda fötr şapka ve siyah şalvar, siyah çizme giyen yaşlı bir insanın geleneksel giyindiği kabul edilir. Fakat fötr şapkanın Türk toplumunda yaygın olarak kullanılmaya 1920’lerden sonra başladığı bilinmektedir. Öte yandan yakın geçmişte bir dönem yaygın olan fakat günümüzde rağbet edilmeyen birçok şeyin geleneksellik ile ilişkilendirildiğine tanık olunur. Bu örneklerle rağmen uzak geçmişten gelen kimi davranışlar ve değerler günümüzde de varlığını sürdürür.

Geleneksel olanın temel özelliği, Antony Giddens’in da ifade ettiği üzere rutin olmasıdır. Yalnız gelenekselin rutinliği anlamlı olan bir rutindir. Yaşam etkinliklerinin doğası içerisinde geleneksel bağlamsal olarak vardır (2012: 97). Modernleşmenin en uç örneklerinin görüldüğü yerde bile

geleneksel olan varlığını bir şekilde sürdürmeye devam eder. Kimi gelenekler kolayca değişime boyun eğerken kimi gelenekler değişmeye direnirler, kimi gelenekler ise bazı biçimsel değişikliklere uğrasalar da varlıklarını yeni yaşam koşulları içerisinde devam ettirirler. Geleneğin gücü, yeni gelişmeleri hatta modern dayatmaları bile bükecek kadar etkili olabilir. Bunun en güzel örneği Türkiye toplumdur. Modernleşmenin devletinin siyasi ideolojisi haline getirilmesine, bazı geleneklerin uzun yıllar yasalarla baskı altında tutulmasına karşın günümüzde birçok geleneksel tutum ve davranış bazı değişimlere maruz kalsa da varlığını sürdürmektedir. Denilebilir ki, modernleşme hareketinin etkisi ne kadar sert olsa da toplumun kolektif bilincinde ve yaşamında geleneğin izleri bütünüyle silinemez

Modernite ve Gelenek

Modern ifadesi ile ilişkili kavramlar söz konusu olduğunda geleneğe karşı bir duruşun veya geleneğin yeniden yorumlanmasının öne çıktığı dikkatlerden kaçmaz. Modern kavramına içkin olan anlamların başında değişim, karşı çıkış, kopuş, şimdiki zamana ait olma gelir. Gelenek kavramı ise geçmişe ait olma, geçmişten devralınan, öncekilerin yaşam biçimi gibi anlamları çağırıştırır. Derinlemesine bir incelemeye ve düşünmeye gerek kalmadan modern ile geleneğin karşıtlık arz eden iki kavram olduğu basitçe anlaşılabilir.

Düşüncede modernleşmenin başladığı XV. ve XVI. yüzyıllarda din temelli düşünme biçimlerine karşı şüphe ve tedirginlik kendisini hissettirir. Rönesans'ı ve Reform'u gerçekleştiren zihin, katılaştıran ve değerlerini hayatın her alanına dayatan, asırlar boyunca kendisinden başka otoriteyi kabul etmeyen düşünme biçimini eleştirerek evrene ve insana bakar. Modern zihnin geleneksel düşünme biçimine yönelttiği eleştirinin özünde, geleneksel düşünmenin (Skolastik öğretisi) insanı statik ve özgür edimden yoksun bir varlık olarak ele alması vardır. Bundan ötürü modernler, insanın varoluşunu özgür iradesinde temellendirebilmesi için geçmişten geleni –geleneği- yıkıma uğratmayı görev bellerler. Zygmunt Bauman'ın, moderniteyi, yeni düzen yaratmak için tevarüs edilen ve alınan geleneksel düzenin bozulmasından ibaret olan yaşama tarzı şeklinde tanımlaması, modernite ile geleneğin karşıtlık içerisinde olduğu fikrini destekler niteliktedir (2013: 21). Esas itibarıyla modern zihnin geleneğe karşı olması, dine karşı olması anlamına gelir. Moderniteden önce bütün toplumlarda din kurumu, geleneği biçimlendiren başat güçtür. Geleneksel toplumlarda insanların günlük davranışlarından evreni ve kendisini algılayış biçimlerine, sanat ve edebiyattan felsefeye kadar her yere dinî havanın sindiği görülür. René Guénon'un ifade ettiği üzere gerçekten din tamamen geleneğin bir şekli olduğu için, gelenek karşıtı anlayış ancak dine karşı bir anlayış olabilir. Gelenek karşıtı hareketler işe dinin özünü değiştirmekle başlar ve yapabilirlerse sonunda dini tamamen ortadan kaldırmaya kalkışır (2009: 104). Gerek Batı modernleşmesinde gerek Batı dışı modernleşmelerde dine yönelik saldırıların uç sınırlara varmasında, dinin geleneğin yapıcı unsuru olmasının etkili olduğu söylenebilir. Modern zihin, geleneğin bu yapıcı unsurunu ortadan kaldırmadan arzuladığı kültürel, siyasal, estetik devrimi gerçekleştiremeyeceğine inanır.

Modern yaşamda, modern felsefede, modern edebiyatta, modern sanatta, modern eğitimde kısacası önünde modern ifadesi olan her şeyde modern göstergelerin geleneksel toplumun değer yargılarıyla ve sembolleriyle çatıştığına dikkat edilir. Giddens, modernliğin sonucunda ortaya çıkan yaşam tarzlarının bizi geleneksel toplumsal düzen türlerinin tamamında eş görülmemiş bir şekilde sökülüp çıkardığını dile getirirken modernliğin yaşam tarzının, geleneği değiştirmesiyle birlikte onu yıktığına göndermede bulunur (2010: 12). Modernliğin geleneği yıktığı, ona karşı geliştiği iddia edilmesine rağmen modernin her yönüyle gelenekten kopmayı başarabildiğini söylemek zordur. Gelenek biçim değiştirmesine rağmen ve yıkıma uğramasına rağmen bir hayalet gibi modernin içinde var olagelmıştır. Giddens da, bu noktaya dikkat çeker: “modernlik düşüncesinin özünde gelenek ile bir karşıtlık vardır. Önceden de belirtildiği gibi, somut toplumsal ortamlarda gelenek ile modernliğin birçok birleşimi bulunabilir” (2012: 9). Bir paradoks olarak beliren bu durum, karşıtların hangi şekilde uzlaştığı sorusunu akla getirir. Esas itibarıyla gelenek ile modern uzlaşmaz. Modern geleneği kendisine uydurmaya çalışarak gelenekten kopmanın zorlaştığı yerlere ve kesimlere bir çıkış kapısı aralar. Berger ve Kellner’e göre modernliğin politik ve ekonomik gücü geleneği biçim değiştirmeye zorlar. Modernliğin geleneği etkileme gücü, geleneğin modern etkileme gücünden daha fazladır (2000: 184). Modern yaşamda da geleneğin izlerini görmek mümkündür, fakat bu izler çoğu kez modern bir çeşniye sahiptir. Geleneği savunan insanların modern ile uzlaşmaları, moderne karşı direnecek gücü bulamamalarından kaynaklanır. Modern olan, yapısı gereği her yere siner, en katı olanı bile buharlaştırabilecek kudrete, en muhafazakârı yumuşatacak çekiciliğe sahiptir.

Modern ile gelenek arasındaki ilişkinin somutlaştığı noktaların başında milliyetçilik gelir. Milliyetçilik kapitalist ekonomi, burjuva ahlakı, sekülerizm ve bireysellik ile birlikte modernitenin anahtar kavramlarından biridir. Milliyetçilik modernitenin siyasal biçimi olarak kabul gören büyük anlatılardan en önemlisidir. Alain Touraine’ın dediği üzere milliyetçilik geleceğe ve modernliğe hizmet etmek üzere geçmişin ve geleceğin seferber edilmesidir. Milliyet modernleşmenin temel edimcisidir (2010: 177). Dünyadaki bütün milliyetçilik hareketlerinin vaat ettikleri ortak şey modern, müreffeh, özgür bir yaşamdır. Fakat milliyetçiliğin gelenek ile kurduğu ilişki modern paradigmalara çelişir. Milliyetçilik, geleneğin birleştirici ve itici gücünden faydalanarak ilkelerinin toplumda kökleşmesini hedefler. Halk yığınlarını gelecekteki umut dolu günlere yönlendirirken geçmişin değerlerini merdiven olarak kullanır. Fakat geçmiş değerleri, bütün modern kurumlarda olduğu gibi dönüştürerek ele alır. Milliyetçilik ilahî dinlerin hâkim olduğu Ortaçağ geleneklerine değil, uzak geçmişe yani pagan dönemine yönelir. Pagan dönemine bir altın çağ olarak yaklaşarak modernitenin çatıştığı ilahî dinlerin üzerinden atlar. Bu arada geçmişten aldığı simgeleri, değerleri ve inançları milliyetçilik süzgecinden geçirerek yeni anlamlarla donatır.

Gelenek biçim değiştirirse de modern hayatta daima kendisine bir yer edinmiştir. Modern zihin her ne kadar geleneği yıkıma uğratmaya çalışsa da gelenek bir hayalet gibi modernitenin sokaklarında dolaşmaya devam etmiştir. Postmodernizm modernite sonrasında hayatın yeniden yorumlanması, modern aklın eleştirilmesi, geçmiş ile bağın yeniden

düzenlenmesi anlamında geleneğe daha sofistike yaklaşır. Her şeyden önce geleneği yıkmak ve onun üzerinden atlama gayretine girmez. İnsan aklına, bireyselleşmeye duyduğu güvensizlik ve modern paradigmalara karşıdaki hoşnutsuzluğu gelenek ile yeni bağlar kurmasını gerektirmiştir.

Postmodernizm ve Gelenek

Modernite yeni bir düzen kurmak, yeryüzünü cennete çevirebilmek, insanı evrenin hâkimi kılmak ve Hümanizm dinini yaymak için geçmişten gelen değerleri ve hayatı statik biçimde algılayan geleneksel düşünceyi yıkmak şart olduğunu bellemiştir. Nitekim modernitenin birçok pratiği geçmişten gelen ve toplumda kök salan davranış biçimlerini ve değerleri yıkmaya yöneliktir.

Moderniteden kopuş, modernitenin sonrası veya ötesi olarak anlaşılan postmodernizm, modern aklı eleştirme üzerine inşa edilmiştir. Doğal olarak modernitenin teorisine ve pratiklerine karşı mesafeli durma postmodernizmin karakteristiğidir. Postmodernizmi olumlu karşılayan kesimler, modernitenin üzerinden atıldığı, yüzyıllarca işlene işlene insanlığın hafızasına kazınan değerlerin yok sayılmayacağını, bu değerler yoluyla insanlığın kaybettiği masumiyeti tekrar elde edeceğini düşünürler. Dilek Doltaş, postmodernizmi, modernleşme sürecinin insanlığı mahkûm ettiği telafisi olmayan kayıplara kaşı sağduyunun ve insanlığın vicdanında yaşamaya devam eden sahil değerlerin bir başkaldırısı olarak tanımlarken postmodernizmin gelenek ile yeni bir bağ kurma gayretini vurgular (2003: 24). Yüzyıllarca geleneğin; sanat, edebiyat, felsefe, siyaset çevrelerce yıkma uğratılmasından sonra tekrar gündeme gelmesinin birçok nedeni vardır. Bu nedenler, postmodernistlere göre modernitenin geleneğe yaklaşım tarzıyla ilgilidir. Öte yandan postmodernizmin gelenek ile kurduğu ilişki adeta modernitenin gelenek ile kurduğu ilişkinin tam tersi yöndedir. Modernitenin geleneğe yaklaşımından yola çıkarak postmodernizmin gelenek ile kurduğu ilişki daha anlaşılır hale getirilebilir. Modernitenin geleneğe yaklaşımı genel olarak yedi maddede sıralanabilir:

1. Modernitenin kendisi bir geleneğe dönüşerek dayatmalarda bulunmakta ve özgürlüğe ket vurmaktadır. Modernizmin yerleşik değerlerinin yerine teklif ettiği değerler, değişmeye direnir.
2. Modernizm, akıldan, deneysellikten, bilimsellikten hareket ederek mutlak hakikatler peşinde koşar. Buna rağmen büyük anlatılar türeterek hakikatleri belli sınırlara hapseder.
3. Modernist paradigmalara, her şeyi bir amaç uğruna gerçekleştirmektedir. Mesela modernist mimari bina inşa ederken mekânın bir amaç doğrultusunda doldurulması gerektiğini ileri sürmektedir.
4. Modernite geçmişi her şekilde yok sayarak, sanat ve edebiyatın bir çıkmaza sürüklenmesine neden olur
5. Teorik olarak modernite geçmişten daha iyi, daha güzel, daha huzurlu bir dünya vaat ederken modernitenin pratikleri insanlığı yok oluşa sürüklemiştir.

6. Modern akıl, tek tip düşünme, tek tip yaşam tarzı, tek tip estetik zevk dayatarak farklılıkları yok etmeye kalkışmıştır.
7. Modernite biricik, eşsiz olma itkisiyle hareket ettiği için orijinalliği önemser. Bu yüzden geleneğe yaslanmayı tercih etmez.
8. Modernite insanı, evreni, toplumu ve doğada gerçekleşen olayları nedensellik ilkesi ile açıkladığı için geleneksel yaklaşımları bilimsel ve mantıklı olmamakla itham eder.

Postmodernizm, modernitenin özgürlük, liberalizm, eşitlik, kardeşlik gibi söylemler geliştirmesine rağmen uygulamaları ile söz konusu söylemlerin havada kaldığını ileri sürerek moderniteye karşı eleştirel söylemini geliştirir. Din, kral ve her türlü yerleşik değerın insanın özgürlüğünü engelleyemeyeceğini ileri süren birçok modern düşünürün hayâlini, eşit ve özgür yurttaşların oluşturduğu ulus devletler süsler. Mutlak krallıkların bir bir yıkılması veya meşrutiyetlerin kurulması, eşit oy hakkının elde edilmesi, laik hukuk sisteminin kurulması görünüşte düşünürlerin hayâllerinin gerçekleştiğini müjdeler. Ne var ki zamanla modernitenin hastalıkları olan gelir dağılımındaki adaletsizlik, milliyetçiliğin faşizme evrilmesi, bürokrasinin vatandaşlar üzerindeki baskısı, heyecan yaratan ama büyük facialara yol açan komünizmin iflası modern değerlerin sorgulanmasının önünü açar. Nitekim postmodernizm denilen düşünce, sanat, kültür ve edebiyat akımı modern değerlerin sorgulandığı yerde filizlenir. "Postmodernizm, modern akıldan özgürleşme ve kapitalizmin neden olduğu yabancılaşmaya karşı gelme eğilimden kaynaklanır. Böylece postmodernizm, maneviliğin ve hayatın estetik savunmasının yeniden keşfi anlamına gelir" (Mongardini, 1992: 61). Geleneksel yaşam koşullarının dünyevileşme uğruna değiştirilmesi, geleneksel toplumsal ve siyasal örgütlenmelerin özgürleşme amacıyla tahrip edilmesi olumlu karşılansa da zamanla bunların yerine konulanların insanlığı ileriye doğru taşımadığı fark edilir. Geçmişten gelen her şeyin olumsuzluklara yol açtığı düşüncesinin yanlış olduğu ortaya çıkınca geçmişin yeniden yorumlanması gerektiği ve bu yolla modernitenin çelişkilerinin ortaya çıkarılabileceği görüşü belirir.

Postmoderniteyi gelenek ve geçmiş ile yeni bir ilişki kurmaya iten etmenlerin başında modernitenin dayatmacı anlayışı gelir. Yıkıcılık ve devrim modernitenin genlerinde vardır. Yerleşik bütün değerleri yıkmak, ilerlemenin önündeki her türlü seti ezip geçmeyi davranış biçimi olarak kabul etmek modernlerin temel prensipleridir. Fakat bunu yaparken bütün insanların aynı gaye için hareket etmelerini, toplumdaki her bireyin aynen bir makinenin çarkları gibi işlev görmelerini salık verirler. Toplumu oluşturan bütün kurumları din, gelenek ve göreneklerin etkisinden çıkarmaya çalışır. Alain Touraine, şu soruyu sorar "modern toplum tüm tikellikleri, gelenekleri ve görenekleri kopardığından dolayı mutlak iktidara ve bu iktidarın aşırılıklarına ses çıkarmayan atomlaşmış bir kalabalığa dönüşmez mi" (2010: 99)? Postmodernistlerin modern devlette gördükleri şey, bireyin farklı şekillerde özgürlükten ve özerklikten yoksun bırakıldığıdır. Farklı düşünceleri, değişik yaşam biçimlerini değişik yöntemler ile baskı altında tutan modernite, bunu toplumun iyiliği için yaptığını iddia eder. Oysa postmodernistler, her açıdan çok sesli bir toplumun, çok kültürlü bir devletin özgürlüğün

deneyimlenmesine daha elverişli olduğunu ileri sürerler. Geçmişle kıyaslandığında modern ulus devletlerin daha fazla tek tipçi karaktere büründüğünü görürler. Hemen akla şu soru gelir: İnsan özgürlüğünün neredeyse olmadığı, hukukun bir kişinin ağzından çıkanlara göre belirlendiği krallıklar ve imparatorluklar nasıl oluyor da farklılıkları bir arada tutuyorlardı?

Osmanlı Devletinin başkenti İstanbul veya Roma İmparatorluğunun başkenti Roma, XIX. yüzyılın Avrupa kentlerine göre daha kozmopolit bir görüntü çizilerdi. Modern devlette eğitim, hukuk, iş başta olmak üzere birçok unsur farklı kesimden insanların benzeşmesine hizmet eder. Aynı eğitimden geçmiş veya aynı hukuk sistemine bağlanan insanlar farklılıklarını zamanla yitirerek karakter ve şekilsel olarak birbirine yaklaşırlar. Öte yandan modern yaşamın şartları farklı kesimlerin değişik kültürlerini ortadan kaldırarak tek tip insan ve tek tip kültür ortaya çıkarır. Buna karşın postmodernizm, farklılıkları ortadan kaldırmak yerine bir arada tutmayı yeğler. Postmodern düşüncede, bir toplumun diğer toplumlardan farklı olduğunu imleyen geleneğin terk edilmesine veya karşı çıkılmasına gerek yoktur. Değişik toplumlar değişik örf ve adetleri ile aynı yeri paylaşabilirler. Bugün dünyanın önde gelen başkentlerinde Çin lokantası ile McDanolds'ın yan yana bulunması, caddelerde geleneksel giyinen ile takım elbise giyinenin birbirinin yanından geçmesi geç kapitalizmin kültürel mantığı olan postmodern yaşamın bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Modern zihin her zaman mutlak gerçekler ve mutlak doğrular peşinde koşarak akla, deneye ve bilme dayanan söylemleri dayatır. Eğitim, hukuk, edebiyat, sanat çoğu kez söz konusu dayatmaya göre biçimlenir. Akıl, bilim ve deneyin süzgecine takılan geleneksel değerler modern eğitimin, modern sanatın ve modern edebiyatın dışına itilir. Postmodernizm, mutlak doğru ve gerçeklerin olamayacağı varsayımından yola çıkar. Mutlak bir kopuşun olamayacağını öne sürerek geleneğin üstünden istense de atlanılamayacağını iddia eder. Postmodernizmin bilgiye ve bilme yaklaşım tarzı, gelenek ile yeni bağları kurmasına olanak tanır. Postmodernistler mutlak hakikat ve mutlak doğrunun imkânsızlığını savunarak kuşkuculuk ve bilinmezliği gündemde tutarlar. Determinizme karşı gelerek göreceliği savunurlar, bu yüzden evrenin bütünüyle bilinemeyeceğini düşünürler.

Postmodernizm sadece bilim ve felsefede göreceliğe yaslanmaz; ahlak, sanat ve edebiyatta da göreceliğin kurallarını işletir. Özellikle ahlaki görecelik, postmodernistlerin savundukları temel tezlerden biridir. Ahlaki görecelik, "köktenci bir konumun mutlak değerlerini öne sürmenin tersi, karşıt değerlerin birlikte var oluşunu ileri süren göreci açıklamadır. Aynı zamanda görecelik evrensel iddialarla desteklensin ya da desteklenmesin, yerel anlatılar ve pratikler açısından dinin kavranışı bağlamında ortaya çıkar" (Anderson, 2006: 60-61). Ahlaki görecelik değişik geleneklerdeki yaşam tarzlarını eleştirmekten ve yok saymaktan kaçınır. İnsanın kendisine benzemeyen ile olumlu bağlar geliştirebileceğini varsayar. Bu yüzden farklı geleneklerin oluşturduğu çeşitlilik postmodern söylemde önemsenir, korunmaya çalışılır.

Postmodernistler mutlak gerçek ve mutlak doğruların olmadığını söylerken modernitenin büyük anlatılarına da saldırırlar. Bilindiği üzere

milliyetçilik ve Marksizm modernitenin iki büyük anlatısıdır. Bu anlatılar, geleneğin büyük anlatısı olan dinin yerini alarak modern toplumda kendilerine yer edinmişlerdir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra milliyetçiliğin iflas etmesi ve Sovyet komünizminin çätirdaması, büyük anlatılar hakkında güvensizliğin yeşermesini tetikler. Bu güvensizliğin en önemli belirtilerini Deleuze ve Guattari gibi postyapısalcıların eserlerinde görmek mümkündür. 1970'lere gelindiğinde, artık postmodernizmin büyük anlatılara duyulan güvensizlik olduğu dillendirilir. Nitekim postmodernistlerin kutsal kitabı olarak kabul edilen Lyotard'ın *Postmodern Durum* (La Condition Postmoderne) adlı eserinde postmodernizm açık bir şekilde büyük anlatılara duyulan inançsızlık olarak tanımlanır (2013: 8). Postmodernizm, modernitenin büyük anlatılarına inanmayı bırakırken geleneksel büyük anlatılara da doğrudan teslim olmaz. Sadece modernitenin göz ardı ettiği geleneksel büyük anlatılarda, modern yaşamda kaybedilen kimi değerlerle yeni bağlar kurar.

Modernitenin araçsallık ve amaçsallık itkisinin terk edilmesi postmodernizmin gelenek ile olumlu bağlar kurmasının önünü açmıştır. Modernite, iddialarını gerçekleştirebilme uğrunda başta akıl olmak üzere yaşamdaki her şeyi pervasızca araçsallaştırmaktan kaçınmaz. Her şeyin araçsallaştırıldığı bir yaşam ve her davranışın bir amaca odaklandığı sistemde insan ilişkileri mekanikleşir, sanat ve edebiyat katılaşır. Nitekim ahlaki yozlaşma, yabancılaşma, kişinin kendi içine kapanması gibi modernitenin belirtileri aklın araçsallaştırılması ve davranışların bir makine gibi ayarlanmasından kaynaklanır. Bir vakitler dünyayı aklıyla değiştireceği, doğayı dize getirerek cennete dönüştüreceği iddia edilen insan, modern toplumda yaşadığı travmalar ile kendi özüne yabancılaşır. Bırakın başka diyarları keşfetmeyi en yakınları ile iletişim kurmakta bile zorlanır. XIX. yüzyılın sonlarından itibaren yazılan birçok romanda, özellikle Kafka, Dostoyevski, Joyce, Woolf, Proust gibi yazarların eserlerinde, yaşadığı toplumun yabancıları olan bu insanın karakterinin çizildiği görülür.

Postmodernizm, insanı bir makine gibi ayarlayan, akli salt araç olarak gören modern paradigmanın kişiyi mutlu etmediğinin farkındadır ve modern söylemleri gerçekçi bulmaz. Bu yüzden geçmişe ve geleneğe nostalji duygusu ile yaklaşır. Özünde nostalji kaybedilen şeylere duyulan özlemi dile getirir. Postmodernizmde yabancılaşan, ontolojik bütünlüğünü yitiren, başıboş dolanan özneler modern öncesi çağlara özlem duygusu ile yaklaşır. Angela McRobbie'nin söylediği üzere nostalji tanınmaya yönelik bir girişimdir, geçmişini sadık bir şekilde yeniden yaratma arzusudur (2013: 214). Modernite geçmişini yıkarken insanlığı derin bir kimlik bunalımına sürüklenmesine yol açar. İnsanlar modern dayatmalardan bir nebze olsun uzaklaşabilmek için geçmişe yönelirler. Geçmişte buldukları, uzun süre önce kaybettikleri kendi kimlikleridir. Robert Hewison'a göre "geçmiş bireysel ve kolektif kimliğin zeminidir; geçmişin nesnelere kültürel sembolleri olarak anlam kaynağıdır. Nostalji, krize uyum sağlamanın önemli bir aracıdır" (1987 aktaran Harvey, 2010: 107).

Postmodern sanat estetiğinde nostalji önemli bir yer tutar. Nostalji, her şeyi araçsallaştıran ve işlevselliği mutlak değer olarak gören modern zihne karşı sığınılacak bir limandır. Postmodernistler ilk defa mimaride işlevsellik

ve araçsallık düşüncesinden koparlar. "Modernistler mekânı toplumsal amaçlar uğruna biçimlendirilecek bir şey olarak görürken, postmodernistler için mekân, belki zamandışı ve 'hiçbir çıkar gözetmeyen' bir güzelliğin kendi içinde bir amaç olarak elde edilmesi amacı hariç, her şeyin üzerinde yükselen bir toplumsal amaçla zorunlu bağı olmayan estetik hedef ve ilkelere göre biçimlendirilecek bağımsız ve özerk bir şeydir" (Harvey, 2010: 85).

Postmodern mimaride gelenek kendi olarak olmasa da dirilir. Estetik zevki işlevselliğe indirgeyen modern mimari geleneksel üslupları terk ederken postmodern mimari geleneksel üslupları kullanma yoluna gider. Bu şekilde modern ve geleneğin bir arada yer aldığı eklektik yapıtlar ortaya çıkar. Yapıta sinen duygu ise nostaljidir. Aynı durumu postmodern metinlerde de görmek mümkündür. İsmet Emre, postmodern metinlerin vazgeçilmez unsurlarından birinin nostalji olduğunu söyler ve nostaljinin gerçekleştirme düzleminin montaj olduğunu belirtir (2006: 154). Postmodern mimaride olduğu gibi postmodern metinlerin eklektik bir hüviyete sahip olmasında nostaljinin etkisinin olduğu söylenebilir. Geleneksel anlatılarda geçen konuların ve geleneksel tahkiye tekniklerinin son zamanlarda sıkça kullanılması, postmodernizmin gelenek ile ilişki kurmaya yüklediği anlam ile açıklanabilir. Türk edebiyatında Orhan Pamuk, İhsan Oktay Anar, Murathan Mungan ve Elif Şafak gibi isimi postmodernizm ile anılan yazarların eserlerinde geleneksel anlatım tekniklerinin ve geleneksel temaların sıkça işlendiğine tanık olunur.

Postmodern zamanlarda modernitenin yıktığı veya yıkmaya yeltendiği birçok şeye ilginin arttığı görülür. Dinler, tarikatlar, büyü, alternatif tıp, geleneksel giyim tarzı, köy yaşamı, medyumluk, astroloji gibi modernite ile barışık olmayan birçok konunun postmodern insanı cezbettiği görülür. Zygmunt Bauman, günümüzde bu türden bir değişime dikkati çeker: "Modernliğin yıkmaya kalkıştığı şeyler bugün öç alıyor. Cemaat, gelenek, *chez soi* olmanın hazzı, kendisine ait olanları sevmek kendi türüne bağlılık, tutkun olmanın gururu, kökenler, kan, toprak, milliyet; bütün bunlar artık kınanan şeyler değil. Tam tersine, bugün kendi iddialarını ispatlamak durumunda olanlar ve ispatlayabileceklerinden şüphe duyulanlar, bunların aleyhinde olanlar, bunlar eleştirenler, evrensel insanlığın peygamberleridir" (2013: 117). Ortaçağ dünyasında, faydalanmaya değer bölümlerin olduğunu düşünen postmodernistler, modern hayatta kaybedilen gizemin bu bölümlerde var olduğunu düşünürler. Umberto Eco, modern bakışın aksine Ortaçağ'da salt kavranabilir güzellik, ahlaki uyum ve metafizik bir görkem kavrayışının olduğunu söyler. Ona göre Ortaçağ'ın duyma tarzını ancak dönemin zihniyeti ve duyarlılığı ile duyugudaşlık kurarak kavrayabiliriz (2015: 22). Eco gibi çoğu postmodernist, Ortaçağ'da önemli estetik ve ahlaki değerlerin var olduğundan yola çıkarak eserlerini kaleme alırlar. Nitekim Eco, *Gülün Adı* romanında Ortaçağ'ı anlatır.

Postmodernizmin geleneği diriltme gayretinde olmadığına altı ayrıca çizilmelidir. Gelenek postmodern eserlere aktarılırken dönüşüme uğrar. Postmodernistlerin geleneğe öykündükleri (pastiche), geleneksel anlatılardan malzeme ödünç aldıkları doğrudur. Fakat bunu yaparken geleneksel malzemenin dokusuna müdahale ederler. Fredric Jameson'ın dediği üzere postmodernizmde eski gösterge zinciri yapı bozuma uğratılır, göstergeden göstergeye anlamsal etki ilişkisi tarafından yeri değiştirilir (1991: 114).

Böylece postmodernizm, modernizmin aksine gelenekle yeni bir bağ kurar, fakat bu yeni bağın kimi yönlerden olumsuz içeriklere sahip olduğu ileri sürülebilir. Linda Hutcheon'a göre postmodernizm temelde çelişkili bir girişimdir, postmodernizmin sanat formları geçmişi ironik ve eleştirel okuyarak istikrarsızlaştırır. Bütün postmodern sanatlar paradoksal bir şekilde tarihseldir, ama aynı zamanda politik ve parodiktir (1988: 23). Buna rağmen postmodern sanatlar modern sanatlarda olduğu gibi geçmişi yıkmaya çalışmazlar; geçmişi değişik tekniklerle yeniden yorumlarlar. Böylece postmodern olanda modern ile geleneksel çifte kodlanmış bir biçimde yan yana gelir.

Sanat, edebiyat, mimari, eğitim gibi alanlarda geleneğin postmodernizm için eşsiz bir kaynak olarak kabul gördüğü apaçık ortadadır. Ne var ki, postmodernizmi geç kapitalizmin kültürel mantığı olarak gören kesimler postmodern zamanlarda geleneksel değerlerin büsbütün yıkıma uğradığını düşünürler. Geleneğin ancak parodik biçimlerde postmodern söylemde yer aldığını iddia eden kesimlere göre kapitalizm, sanayi toplumlarında yaşanan tikanıklarının üstesinde yeni biçimlere girerek kurtulur. Sanayi toplumunda yaşanan birçok sıkıntıyı, hatta yeni sıkıntıları sanayi sonrası toplumlarda yani postmodern dönemde de görmek mümkündür. Terry Eagleton'a göre çok uluslu kapitalizm kadın ve erkekleri geleneksel bağlarından kopararak kronik krizlere sürüklemektedir. Dünya avangartlaştıkça o kadar da arkaikleşiyor ve melezlik yayıldıkça dalalet çığlıkları yükseliyor (Eagleton, 2011: 78). Melezlik, avangart gibi postmodern söylem ile özdeşleşen kavramların olumlu gelişmeleri çağırıştığı düşünülse bile yabancılaşma, korku, yozlaşma, içe kapanma gibi modern insanın hastalıklarının günden güne yayıldığı görülür. Geleneksel insanın yabancı olduğu bu hastalıklardan gelenek ile kurulacak yeni bağlar ile kurtulacağı ümit edilebilir. Postmodern söylem söz konusu hastalıkların tehlikesinin farkına varması ile önemli bir adım atmış fakat üstesinden gelebilecek argümanlar geliştirememiştir.

Postmodernizm ile gelenek arasında olumlu bir ilişkinin kurulduğu aşikârdır. Fakat postmodernistler gelenekten faydalanırken bilinçli veya bilinçsizce geleneğin kodları ile oynarlar. Özellikle sanat ve edebiyatta bir yandan geleneksel malzemelerden fütursuzca faydalanma yoluna giderken öte yandan geleneksel sanat anlayışını ters yüz etmekten kaçınmazlar. Söz gelimi postmodern romanlarda, geleneksel anlatılardan konular devşirilmesine karşın geleneksel anlatılardaki bütünlük parçalanır, anlatıcı geleneksel konumunu kaybeder. Süreksizlik, parçalılık, merkezden yoksunluk, saçmalık gibi unsular postmodern anlatılarla özdeşleşmiş gibidir. Geleneksel anlamda her sanat eseri, organik bir birlik olarak kabul edilirken postmodern anlamda sanat eseri, dağınıkların açığa çıktığı bir yapıdır. Postmodern sanat estetiğinde, sanatın hayatı taklit etmesi gerektiği tarzındaki kadim düşünceler bir tarafa bırakılır. Çünkü postmodern söylemde estetik değer de hakikat gibi dolaşımdadır. Hakikatin kurmaca, kurmacanın hakikat olduğu simülasyon evreninde sanatın pusulası şaşırılmış gibidir. Bu yüzden özellikle postmodern anlatılarda kurmaca ile gerçek iç içe geçerek okuyucunun kavrayış sınırları zorlanır.

Geleneksel sanat anlayışında özgün ve biricik olma gibi bir kaygının varlığı daima kendini hissettirir. Modern sanata belli açılardan yansıyan bu kaygının özellikle postmodernistler tarafından reddedildiğine şahit olunur. Yılmaz Özbek söz konusu durumu şöyle izah eder: “Bilinen sıradan bir olayı, sıra dışı, olağanüstü bir biçimde sunan geleneksel sanatın çok önemseydiği özgün olma savı post-modern sanatın amacı değildir. Öykünme, bilineni ortaya sürme, kolaj yapma, monte etme, yani birbirinden bağımsız birçok öğeyi bir araya getirip, daha önceki sanat akımlarında çok da alışık olmadığımız kompozisyonlar yaratma post-modern sanat anlayışının özünü oluşturur” (Özbek, 2013: 19). Postmodern sanat, geleneksel sanat formunu ezip geçtiği gibi sanata yüklenen anlamları da yıkar. Gelenek ve modernite sanata birçok açıdan bir misyon yüklerken postmodern söylem sanatın bir misyonunun olamayacağını ileri sürer. Böylece sanat hem içten hem dıştan her türlü üst söylemin baskısından kurtulur.

Postmodern sanat estetiğinde, gelenekten faydalanma genel itibariyle olumlu karşılanır. Fakat bu postmodern sanatın, geleneksel sanatın devamı olduğu anlamına gelmez. Çünkü postmodern sanat estetiğinin temel özelliği eklektizmdir. Başka bir deyişle postmodernistler eserlerinin ortaya koyarken başka eserlerden fütursuzca aldıkları malzemeleri bir araya getirirler. Postmodern bir roman veya öyküyü ele aldığımızda başka metinlerden alınan malzemenin oldukça fazla olduğu göze çarpar. Kubilay Aktulum, postmodern söylemi geleneksel söylemden ayıran en temel özelliğinin metinlerarasılık olduğunu söyler. Ona göre postmodern metinler, yazınsal olmayan metinlerden bile alıntılara çokça yer verirler (Aktulum, 2000: 9). Şüphesiz geleneksel anlatılarda da başka metinlerden alıntılar yapılır. Fakat bu yapılan anlatılar metnin gövdesini oluşturmazlar. Oysaki postmodernistler başka metinlerden aldıkları malzemeler ile metnin gövdesini oluştururlar. Postmodern bir romanda çoğu zaman kurgu başka metinlerin kurgusuna göre biçimlenir. Orhan Pamuk’un *Kara Kitap* romanının *Hüsn ü Aşk* mesnevisine göre biçimlenmesi, Hasan Ali Toptaş’ın *Bin Hüzünlü Haz* romanının birçok masaldan malzeme alması konuya verilebilecek en güzel örneklerden ikisidir. Eskiden başka metinlerden malzeme almak, taklit olarak adlandırılırken postmodern söylemde metin üretim sürecinin başat öğelerinden birisi başka metinlerden alınan malzemelerdir.

Sonuç

Postmodernizm, modernitenin geleneğe önyargıyla yaklaşmasını eleştirerek geleneği modernitenin tıkanmış noktalarında yararlanılacak bir kaynak olarak görür. Aklın şaşmaz bir rehber olduğu düşüncesini terk eden postmodernistler, modern zamanlardan çok önce din, sanat ve kültür gibi kurumların yeniden yorumlanması ile günümüzde kaybolan çeşitliliğin tekrar kazanılacağını iddia eder. Modernitenin artık yeni bir şey söyleyemeyeceğini düşünen postmodernistler başta sanat, edebiyat ve mimaride olmak üzere hemen hemen her alanda geçmişin değerlerini modern değerlerle bütünleştirerek eklektik yapılar ve söylemler ortaya koyarlar. Postmodern söylemde modernitenin her yönden bir tıkanmışlığın içine sürüklendiği, bu tıkanmışlığın üstesinden katı kuralların esnetilmesi ile gelinebileceği ileri sürülür. Bu yüzden modern paradigmaların dayatmalarından öncelikle kurtulmak gerektiği dillendirilir. Modernitenin yok saydığı veya yıkmaya

kalkıştığı değerler ile kurulacak yeni bağların insanlığın içine düştüğü çıkmazdan ve belirsizlikten kurtulmasına yardımcı olacağına inanılır. Bu yüzden modernitenin en fazla saldırıda bulunduğu kurum olan gelenek postmodernistler için bir çıkış kapısı olarak belirir.

Postmodernizmin, moderniteden farklı olarak geleneğe yaklaştığı kesindir. Fakat postmodern söylemin, geleneği modernin yerine koyma gibi bir gayretinin veya geleneği diriltme gibi bir amacının olmadığını belirtmek gerekir. Postmodernistler gelenekten faydalanırken geleneğin kurallarına göre hareket etmezler. Bu yüzden postmodernizme yansıyan gelenek, değişikliğe uğramış gelenektir. Buna rağmen dün olduğu gibi bugün de gelenek varlığını duyurmaktadır.

Kaynakça

- Aktulum, Kubilay (2000). *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Öteki Yayınevi.
- Anderson, Pamela Sue (2006). *Postmodernizm ve Din*. (çev. Mukkadder Erkan-Ali Utku). Postmodernizmin Eleştirel Sözlüğü içinde (haz. Stuart Sim). İstanbul: Ebabil Yayınlar.
- Bauman, Zygmunt (2013). *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları*. (çev. İsmail Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berger, Peter L.-Berger, Brigitte-Kellner, Hansfried (2000). *Modernleşme ve Bilinç*. (çev. Cevdet Cerit). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Dilek Doltaş (2003). *Postmodernizm ve Eleştirisi*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Eagleton, Terry (2005). *Kültür Yorumları*. (çev. Özge Çelik). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Eco, Umberto (2015). *Ortaçağ Estetiğinde Sanat ve Güzellik*. (çev. Kemal Atakay). İstanbul: Can Yayınları.
- Emre, İsmet (2006). *Postmodernizm ve Edebiyat*. Ankara: Anı Yayınları.
- Gadamer, Hans-Georg (2009). *Hakikat ve Yöntem İkinci Cilt*. (çev. Hüsamettin Arslan-İsmail Yavuzcan). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Giddens, Anthony (2010). *Modernliğin Sonuçları*. (çev. Ersin Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Guénon, René (2009). *Modern Dünyanın Bunalımı*. (çev. Mahmut Kanık). İstanbul: Hece Yayınları.
- Hewison, Robert (1987). *The Heritage Industry*. London: Methuen.
- Hutcheon, Linda (1988). *A Poetics Of Postmodernism*. London: Routledge.
- Hançerlioğlu, Orhan (2007). *Toplumbilim Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Jameson, Fredric (1991). *The Cultural Logic of Late Capitalism: Postmodernism or the Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham: Duke University Press.
- Liotard, Jean-François. (2013). *Postmodern Durum*. (çev. İsmet Birkan). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

- Marshall, Gordon (2014). *Sosyoloji Sözlüğü*. (çev. Osman Akınhay-Derya Kömürçü). Ankara: Bilim ve Sanat.
- McRobbie, Angela (2013). *Postmodernizm ve Popüler Kültür* (1. Baskı). A. Özdek (çev.). İstanbul: Parşömen Yayıncılık.
- Mongardini, Carlo (1992). The Ideology of Postmodernity. *Theory, Culture & Society* 9. pp. 55–65.
- Mouffe, Chantal (2000). *Radikal Demokrasi: Modern Mi, Postmodern Mi?*. (çev. Mehmet Küçük). Modernite versus Postmodernite içinde (haz. Mehmet Küçük). İstanbul: Vadi Yayınları, s. 297-314.
- Özbek, Yılmaz (2013). *Postmodernizm ve Alımlama Estetiği*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Şemsettin Sami (2010). *Kamus-ı Türkî*. (haz. Paşa Yavuzaslan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Touraine, Alain (2010). *Modernliğin Eleştirisi*. (çev. Hülya Tufan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Williams, Raymond (2012). *Anahtar Sözcükler*. (çev. Savaş Kılıç). İstanbul: İletişim Yayınları.